

скенирао Теодор Анагност

ДИМИТРИЈЕ БОГДАНОВИЋ • ВОЈИСЛАВ Ј. ЂУРИЋ • ДЕЈАН МЕДАКОВИЋ

ХИЛАНДАР

се налазила попрсја пророка Давида и Соломона, у средини арханђел Гаврило и Богородица, а у дну су, по свој прилици, стајали црквени оци-литургичари св. Василије и Јован Златоусти. Нестао је управо тај најскупоценији украс. Само једна истоврсна врата са иконостаса из Протатона у Кареји, где се сачувала плочица с ликом Јована Златоустог, показују како су некада изгледале хиландарске царске двери. Карејске двери морала је изградити иста мајсторска радионица која је направила хиландарске. И једне и друге редак су пример ове врсте занатства у Византијском Царству.

Најзад, на неком свечаном месту у цркви, можда у неком проскинитару, била је, ради одавања почasti, постављена посветна икона манастира Хиландара, Богородица Одигитрија [сл. 37]. Њено име носио је Хиландар од обнове под Немањом и Савом. Морала је, зато, бити набављена чим је црква почела да служи. Урађена је у мозаику, али није велика, као што нису велике ни друге патроналне иконе по светогорским манастирима, ако су изведене мозаичком техником. Донесена је, свакако, из неког од већих уметничких византијских средишта, пре свега из Цариграда или Солуна, где се неговао мозаичарски занат. Строгошћу својих црта, озбиљношћу израза и упечатљивим погледом крупних очију изазивала је поштовање. Богатством употребљеног материјала надмашивала је све остале хиландарске иконе, јер више ниједна, до краја средњег века, није била урађена у мозаику. Вероватно је управо пред њом преминуо стари Симеон Немања, који је пред смрт, по сведочанству Хиландарца Доментијана, затражио да му се донесе икона Богородице како би јој предао свој дух. Најпре је то могао учинити пред иконом Богородице Одигитрије којој је посветио Хиландар.

У освит XIII века Хиландар није изгледао сиромашно, иако је у односу на велике манастире, какви су у то време били Лавра, Ватопед и Ивирон, које су помагали византијски и грузијски цареви, био много скромнији. По ненаметљивој раскоши се, ипак, видело да су га подигла двојица замонашених чланова владарске породице из мале српске државе. Извесно је да је, због угледа својих ктитора и изгледа који је одговарао њиховом достојанству, стекао одмах високо место у светогорској хијерархији.

XIII век

Наследници Стефана Немање на српском престолу, а св. Саве на архиепископској столици, нису заборавили њихово завештање. Сви су се бринули да Хиландар не оскудева, увећавајући његова богатства, а неки су се потрудили да се умноже и његове зграде, или да се украсе оне које су већ раније биле подигнуте. Међу свима се истицао ревношћу краљ Урош I (1242—1276), Немањин унук, угледни ктитор манастира Сопоћана. Између 1257. и 1259. године, он је даровао манастиру нека имања, и ваљда истих година, подигао је у гори, на пола сата хода изнад Хиландара, пирг посвећен Преображењу. Служио је манастиру као скит и испосница за мали број калуђера. Одмах је постао средиште књижевне и преписивачке делатности. У њему се настанио јеромонах и духовник Хиландара Доментијан, једна од најпознатијих културних личности Србије у XIII веку. Под његовим руководством ту је радио као преписивач



млади граматик Теодор Спан. Сам Доментијан је у Преображењском пиргу окончао 1264. године писање свог познатог биографског дела, Живота светог Симеона, по налогу краља Уроша I.

[Од старих здања на Спасовој Води, где се уздизао Преображењски пирг, остао је само источни део једнобродне црквице, која је била у саставу некадашњег скита. У малој полукружној апсиди налазе се фреске високих вредности. Богородица с Христом у медаљону на грудима [сл. 38], анђео који им се клања, као и чеono постављени Јован Златоусти и Григорије Велики. Раскошне у боји, савршено нацртане, ове фигуре су, у исто време, изразито пластичне, монументалног изгледа, са свим одликама које су у то доба красиле дела најбољих и најистакнутијих уметника, јер су волуминозност и достојанствена монументалност били идеали епохе. Сликаp је местимично мало изобличио ликове да би постигао изражајност њихових глава, што је био омиљен поступак у монашкој средини. Лепотом и племенитошћу сликарске материје, ове фреске су међу највреднијима у свом времену. У Светој Гори није им ни било тада равних. Сликаp је, свакако, однекуд дошао; могао га је пронаћи сам Доментијан, који се старао о Преображењском пиргу, а често путовао у Солун, где је било много сликарских радионица и одакле су уметници били позивани у Свету Гору.

У то доба, некако, обављени су и извесни радови на пиргу св. Георгија. На највишем спрату је, тада или нешто раније, изграђена капела посвећена св. Георгију. Била је некада једнобродна и без кубета, окружена с три стране — северне, западне и јужне — уским ходником. Није остало забележено ко је заслужан за ову градњу. Очуване фреске показују да је она извршена најкасније средином XIII века. Презиђивања и пресликавања у XVII и XIX веку изменила су изглед капеле, али је остало очувано још доста првобитних фресака [сл. 40]. У садашњој припрати налазе се седам стојећих светих монаха и Причешће Марије Египатске. Сви су они служили за пример живим монасима манастира Хиландара. Њихова имена исписана су на грчком језику, али текстови њихових поука на свитцима које држе у рукама, на старом су српском језику како би их разумели српски монаси који нису знали грчки. На фасадама црквице теку два насликана циклуса: један је посвећен св. Георгију, патрону црквице, док је други илустрација Канона на исход душе, који се приписује познатом византијском песнику Андрији Критском [сл. 41, 42]. Канон, заправо, говори о судбини душе монаха од напуштања тела до доласка пред Христа. По песми и према слици, она прелази највеће препреке да би се домогла рајског блаженства. Прича је опомињала монахе да се у животу придржавају врлина како би заслужили награду после смрти. У византијском сликарству сасвим се ретко појављивала: остала је на зидовима Св. Софије у Охриду, где је била насликана век касније од хиландарске, за време цара Душана.

38. Света Тројица на Спасовој Води, фреска Богородице с Христом и једним арханђелом из апсиде капеле. Византијски рад из средине XIII века.

39. Пирг св. Георгија с капелом истоименог светитеља на врху. Подигнут, вероватно, око 1200. Кубе из друге половине XVII века.

Све фреске у Св. Георгију су, изгледа, дело једног сликаpа, иако међу њима постоје извесне разлике: стојеће фигуре у нартексу, веће по размерама од оних у малим композицијама на фасадама, плићег су рељефа и бојажљивије су моделоване. Истакнута пластичност и широка обрада облика особине су фресака на спољним зидовима. У малом формату постигнути су ефекти својствени много већим сликама. Рукопис





40

40. Пирг св. Георгија. Лик св. Јефимија Великог из припрате капеле, насликан око 1260.

41

Пирг св. Георгија, сцена из циклуса који илуструје Канон на исход душе, насликана на јужној фасади капеле око 1260. Приказана је душа у пратњи анђела, коју заступа Богородица пред Христом.

42.

Пирг св. Георгија. Јужна фасада, сцена из циклуса Канона на исход душе. Звери раздиру тело мрлог монаха, а пролазници е моле за спас његове душе.

мајстора, без обзира на разлике у пластичном изражавању, свуда је исти. Мада није реч о делу великог сликара, какво је на Спасовој Води, оно се, ипак, налази на оном степену стилског решења на којем су и остварења много способнијих мајстора. Та савременост, као и многе сличности у појединостима, стављају ове хиландарске фреске уз бок једне много чувеније и у културно-историјском смислу сасвим ретке целине недавно откривене у Цариграду. У питању су фреске из капеле св. Фрање из данашње Календархане-цамије, која је под латинском влашћу у Цариграду била у склопу фрањевачког манастира. У капели је, отприлике у исто време кад и фреске у Св. Георгију у Хиландару, био насликан стојећи св. Фрања окружен сценама из његовог живота. Без обзира на латинске натписе, фрањевачке фреске су урађене руком неког грчког сликара из Цариграда који је, као и хиландарски сликар из пирга св. Георгија, био у току онога што се догађало у сликарству православног света, међу уметницима носиоцима развита новог стила XIII века.

Управо кад су биле завршене фреске у Св. Георгију у Хиландару, Латини су морали да напусте Цариград (1261). Нови византијски цар Михаило VIII Палеолог тријумфално је ушао у стару престоницу. Свакако је његовим старањем на галерији Св. Софије у Цариграду била постављена мозаичка слика великог Деисиса, једно од најлепших византијских дела у том веку. Ново остварење није остало без одјека. У Хиландару су сачуване две велике иконе, Богородица Одигитрија [сл. 43] и Христос Пантократор [сл. 45], свакако урађене тих година. И Христов и Богородичин лик непосредно се ослањају на истоимене ликове са цариградског Деисиса, као да су и њих урадили царски мајстори. Истородност их повезује и с неким сопоћанским остварењима, што омогућује да се време настанка двеју хиландарских икона, па и цариградског Деисиса, веже за године око 1260. С обзиром на исту величину, две иконе из Хиландара морале су првобитно бити постављене као пандани. Најприродније је мислити да су биле израђене за престоне иконе на иконостасу старе цркве. По уметничкој вредности свакако су најлепше у збирци икона манастира Хиландара, а биле су међу најлепшим у Византији у XIII веку.

Хиландарска збирка икона, која има преко стотину примерака од историјске и уметничке вредности, није толико богата делима из XIII века. Старој Немањиној и Савиној цркви свакако је припадала ставротека, чија се једна корица, у којој је био смештен крст који је нестао, сачувала у библиотеци. Стамени и снажни, као да су изишли испод четкице мајстора који је познавао сопоћанске облике, два сликана ађела на њој су дело најплеменитијег рада из седамдесетих—осамдесетих година XIII века [сл. 46]. Тананије, али без замаха, урађена је десетак година касније икона св. Пантелејмона [сл. 47]. Њој су по духу равне поједине фреске у Ариљу, настале у последњој деценији XIII века. Хиландарски живопис и иконопис налазили су се током читавог XIII века у средишту најнапреднијих уметничких струјања у византијском свету и у српској држави. Прегатоци који су се старали о судбини Хиландара трудили су се да њихова дела по савремености схватања не заостану. Изузетна је то била појава у читавој Светој Гори и зато су хиландарска остварења из тога столећа и бројнија и боља од оних у другим светогорским манастирима.

